

ELVÁRÁSOK ÉS VÁLTOZÁSOK A 4. SZÁZADI FÖLDMÉRŐK HIVATÁSÁBAN¹

TAKÁCS LEVENTE

A diocletianusi átrendeződés a római állam működésének sok szegmensét változtatta meg. Az államnak egyre nagyobb bevételekre volt szüksége, ami jórészt a hadsereg (és közvetve az állami adminisztráció) létszámnövekedéséből fakadt. Az eredményes feladatellátáshoz növelni kellett a bevételeket, s változtatni kellett az adminisztráció addigi gyakorlatán. A korábbi pénzügyi rendszer nem tudott megfelelni ezeknek a feladatoknak, így a 3. század végén és a 4. század első felében új adórendszer és új közigazgatás kialakítására volt szükség.²

Az állam növekvő kiadásainak fedezetére már Diocletianus átalakította az adórendszert. Az adók a stabil pénzrendszer megteremtéséig zömmel természetben folytak be, de az új, értékálló pénz megteremtése sem változtatott az adóalapon. Ez pedig a vidéki népesség esetében a föld volt. Az adózó az államnak zömmel természetben rótt le tartozásait. A hadsereg ellátására szolgáló *annona*, az *equorum collatio* vagy a *vestis militaris* egyaránt természetbeni terhek voltak, bár a negyedik század elejétől elkezdődött az a folyamat, amely elvezetett pénzbeli lerovásukhoz.³ Constantinus vezeti be a *senatorokat* sújtó *collatio glebalis*-t, amit birtokaik után kellett fizetniük. A *capitatio* meglehetősen bonyolult rendszerében, amely Diocletianus adóreformjaiig nyúlik vissza, szintén figyelembe vették az adózó rendelkezésére álló földterület mennyiségét és minőségét.⁴ Fennmaradt listák és kataszterek (Astypalaea, Tralles) mutatják a rendszer összetett voltát. A tulajdonosok szerint vezetett listákon szerepelnek a telkek, a méretük, a rabszolgák és a földművesek. Majd összesítik az adott településen található telkek területét és a személyek számát. A településre kivetett adót ezek figyelembe vételével osztják le az egyes adózókra. A mennyiségi egységek

---

¹ A tanulmány jelen változata a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² D. Bowder, *The Age of Constantine and Julian*, London, 1978, 8–9; P. Garnsey – C. Humfress, *The Evolution of the Late Antique World*, Cambridge, 2001, 38; Chr. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge (Mass.), 2004, 110; G. Depeyrot, *Economy and Society*, in: N. Lensky (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, 2006, 240–241.

³ Depeyrot (2006) 241.

⁴ Bowder (1978) 9; Depeyrot (2006) 243; *CTh* 6.2.21.

szerinti adóztatást azonban a föld eltérő minőségéből és az eltérő művelési ágból fakadó különbségek bonyolították. Ennek érdekében kidolgoztak egy bizonyos megfeleltetési rendszert.⁵ Lactantius, aki nagyon elítélően nyilatkozik erről a rendszerről, kiemelve a végrehajtás kegyetlen módját, fő vonalaiban mégis jó képet fest a rendszer működésének alapvető elemeiről, már mondanivalója elején kiemelve a földek felmérését: *agri glebatim metiebantur*.⁶ Könnyen belátható, hogy az állami bevételek szempontjából nem volt elhanyagolható, hogy ellenőrizni tudják az adóalapot, vagyis a telkek méretét, a rajtuk megtermelt javak mennyiségét és minőségét. Az adó annyira fontos volt, hogy a szökött földművesek jogi sorsa is elsősorban ebből a szempontból foglalkoztatta az államot.⁷

A kincstári bevételek részben azon múltak, hogy mennyire nyilvántartható a földvagyon, mennyire követhető a benne bekövetkező változás. A kormányzatnak megbízható s lehetőleg naprakész információkra volt (és van) szüksége. Az információk gyors továbbításának lehetőségét a korabeli közlekedési viszonyok határozták meg. A megbízhatóság viszont a közigazgatáson múlt. Az adóztatásba a korábbinál több hivatalnokot vontak be, de továbbra is támaszkodtak a helyi tisztségviselőkre, akik a hiányért kollektív felelősséget viseltek.⁸ Erről is eltúlzott képet fest Lactantius, amikor azt írja, hogy: *nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode*.⁹ A nyilvántartás a helyi *census*okra épült.¹⁰ A helyi *census* során felvételeket készítettek, amelyet az ún. *forma censualis*ban rögzítettek. Ez tartalmazta a telek, a tulajdonosa és két közvetlen szomszédja nevét, elhelyezkedését a város közigazgatási egységein belül, méretét és a művelési ágra vonatkozó adatokat.¹¹ Az ellenőrzéséhez már a helyi szervektől független szakemberek bevonására volt szükség. Egy olyan állam, amely adórendszerének jelentős

---

⁵ M. Weber, *Roman Agrarian History*, Claremont, 2008, 216–218.

⁶ Lact. *de mort. pers.* 23.2–4.: *Agri glebatim metiebantur, vites et arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur; in civitatibus urbanae rusticae plebes adunatae, fora omnia gregibus familiarum referta; unus quisque cum liberis, cum servis aderant, tormenta ac verbera personabant, filii adversus parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversus maritos. Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur et cum dolor vicerat, adscribebantur quae non habebantur. Nulla aetatis, valitudinis excusatio, aegri et debiles deferebantur, aestimabantur aetates singulorum, parvulis adiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu et maestitia plena omnia.*

⁷ B. Sirks, *The Farmer, the Landlord, and the Law in the Fifth Century*, in: R. H. Mathisen (ed.), *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*, Oxford University Press, 2001, 259–260.

⁸ Kelly (2004) 115–116; Garnsey – Humfress (2001) 48.

⁹ Lact. *de mort. persec.* 31.4.

¹⁰ Kelly (2004) 118.

¹¹ *Dig.* 50.15.4pr. Vö. *CIL* 10.407 (Volceii) és *CIL* 11.1147 (Veleia), amelyek más céllal készültek ugyan, de hasonló szerkezetűek, mint az adózási célú felvételek.

részét a földtulajdonra építi fel, nem nélkülözhetette a földmérők és más hivatalnokok szakértelmét.

A földmérés az állami tevékenység más szféráiban is szerepet kapott. Constantinus 320. október 13-án kelt rendelete szerint: *veterani iuxta nostrum praeceptum vacantes terras accipiant easque perpetuo habeant immunes*, vagyis a veteránokat az üresen álló földekre telepítették.¹² Még négy évtized múltán is élt ez a gyakorlat, amint az Valentinianus és Valens egyik rendeletéből (*CTh* 7.20.8) kiderül.¹³ A földek kimérése, kiosztása nyilvánvalóan ekkor is igényelte a földmérők munkáját, akárcsak a császárkor korábbi szakaszában. Erről tanúskodik, hogy C. Gaius egy késő antik császári hivatalnok és földmérő a következőket írja: *Per Tusciam urbicariam et annonariam veteranorum agri secundum modum iugerationes acceperunt*.¹⁴ MacMullen hívja fel a figyelmet arra, hogy a korabeli ítélkezési gyakorlatban sok bűncselekménynek vagyoneklobzás volt a büntetése. Ő inkább a városi házak esetét emeli ki, amiket általában a császári hivatalnokok szereztek meg, de a vidéki telkek sorsát is érintették az ilyen intézkedések.¹⁵ Ezek új tulajdonos(ok) kezébe kerülése parcellahatárokat változtathatott meg, hatással volt a városi adólistákra, sőt jogvitákat is generálhatott. Mindez ugyancsak igényelhetette a földmérők bevonását.

A negyedik század közepéről maradt fenn két – töredékes – összeírás Egyiptomból, a hemopoliszi *nomos*ból. Az összeírások regisztrálják a földbirtokosok nevét alfabetikus rendben, s mindegyikük mellé odairják birtokuk méretét, elhelyezkedését és minősítését az adózás szempontjából. A két lista között 5-10 éves időbeli különbség van. A regiszterek összevetéséből kitűnik, hogy a keletkezésük között eltelt viszonylag rövid időszakban nagyobb volt a tulajdoni mozgás, mint azt várni lehetett volna. Az egyik településen, Antinoopolisban, két *beneficiarius* adta el telkének kisebb-nagyobb hányadát. Egyikük 150 *aroura* földjét 58,5 *aroura* méretűre csökkentette. Másikuk a 80-ból 5-öt adott el. Még ennél is nagyobb telekhányadtól vált meg Gerontius, akinek társadalmi helyzetét *primipilaris* volta jelzi: 466 *arourányi* földből csak 8-at tartott meg.¹⁶

A föld tulajdonának változása nemcsak az adóztatásban volt jelentős, hanem természetszerűleg magával hozta a jogvitákat is. A principátus időszakában a császár vagy a helytartó küldött ki *mensort*, ha szükséges volt a

---

¹² *CTh* 7.20.3.

¹³ Vö. Depeyrot (2006) 229; P. Garnsey, *Cities, Peasants and Food in Classical Antiquity. Essays in Social and Economic History*, CUP, 1998, 98.

¹⁴ C. Gaius 65 (Peyras 2008, 6).

¹⁵ R. MacMullen, *Imperial Bureaucrats in the Roman Provinces*, *HSCPh* 68, 1964, 310.

¹⁶ Kelly (2004) 117 és 148 skk. Vö. MacMullen (1964) 305. Egy *aroura* nagyjából 2756 m² területet jelentett.

felmerült vita eldöntéséhez. Constantinus 330-ban elrendelte, hogy erőszakos földfoglalás miatt benyújtott kereset esetén a föld tulajdoni hovatartozásának tisztázása érdekében földmérőt (*agrimensor*) kell kiküldeni. A földmérőtől a császári rendelet az igazság kiderítését (*patefacta veritate*) gondos vizsgálat alapján (*fidelis inspectio*) várta el.¹⁷ A korábbi gyakorlattól eltérően itt már nem a panaszosok kérésére vagy a helytartó beavatkozására került sor a földmérő kirendelésére, hanem a rendelkezés intézményesítette a gyakorlatot, beillesztette az eljárásrendbe. A rendeletet idézi a névtelen szerzőtől származó, a földmérők írásai között fennmaradt *Commentum* is, ami arra mutat, hogy a jogalkotási produktum nem holt betű maradt, hanem átkerült a földmérők gyakorlatába.¹⁸

Ez a rendelet jól illeszkedik azoknak az intézkedéseknek a sorába, amelyek az eljárás egyszerűsítését célozták. A korábbi többféle peres eljárás helyébe egységesen a *cognitio extra ordinem* lép, amelyet császári hivatalnokok folytatnak le. A munkateher megkönnyítése érdekében rögzítik a bizonyítási eszközök sorrendjét és értékét.¹⁹ Constantinus elrendelte, hogy a bíró türelmesen hallgassa meg a feleket, vizsgálja meg, mindent feltártak-e, ami az ügyre vonatkozik.²⁰ A bírók eme tényfeltáró feladatához jól illeszkedett a földmérők kötelezővé tett kirendelése. A szakértő kötelező alkalmazásának előírása jól magyarázható abból a császári szándékból, amely csökkenteni próbálta a központi hivatalokra nehezedő terhet. Constantinus már 313-ban arra utasította egyik helytartóját, hogy csak néhány ügyben forduljon hozzá tanácsért *ne occupationes nostras interrumpas*.²¹

Az állam már a bírósági eljárás előtt szemmel tartotta a „földmozgásokat”. A föld adásvételének feltételéül szabja a *censust*, kilátásba helyezve mind a telek, mind a vételár elvesztését, ha a felek a rendelkezést figyelmen kívül hagyják. Weber rögzíti, hogy egy korábbi jogi gyakorlatot változtat meg a rendelkezés. Korábban ugyanis előbb meghatározott földmennyiség eladására került sor, s azután következett a kimérése, mostantól viszont előbb a felmérésnek kellett megtörténnie.²² Attól eltekintve, hogy a Weber által feltételezett korábbi gyakorlat nem tűnik életszerűnek, a szerző nem hozza

---

¹⁷ *CTh* 2.26.1. Vö. Weber (2008) 64–65; F. T. Hinrichs, *Die Geschichte der gromatischen Institutionen*, Wiesbaden, 1974, 190–191.

¹⁸ *Comm.* 64,21–4C. Vö. B. Campbell, *The Writings of the Roman Land Surveyors. Introduction, Text, Translation and Commentary*, London, 2000, xxxiv, liii.

¹⁹ Garnsey – Humfress (2001) 67. Földi A. – Hamza G., *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2006, 188 (635. §).

²⁰ J. D. Harries, *Resolving Disputes: The Frontiers of Law in Late Antiquity*, in: R. H. Mathisen (ed.), *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*, Oxford University Press, 2001, 78; Bowdler (1978) 42.

²¹ *CTh* 11.29.1. Vö. Kelly (2004) 127–128.

²² Weber (2008) 67–68 és 193–194.

összefüggésbe ezt a 337-ben bevezetett intézkedést a hét évvel korábbival. Mindkét esetben a föld felmérése, szemrevételezése megelőzi a jogi aktust: a bíró ítéletét vagy az adásvételt. A funkció ugyanaz: a ténykérdés tisztázása. Intézkedéseivel Constantinus racionalizálta, egyszerűsítette a telkekre vonatkozó szabályozást. Azzal, hogy mindenekelőtt a tényeket, jelen esetben a parcella határait kell tisztázni, biztosíthatta a megalapozott döntést, az eljárás gyors lezárását vagy éppen a későbbi jogvita megelőzését.²³ Ebben a rendeletben is szerepel az *inspectio* szó, s éppen úgy a ténykérdések tisztázására irányuló cselekményt fejezi ki, mint a korábbiakban. A jogi szaknyelv kötött kifejezőkészségével is számolhatunk, de az előbbieken alapján felmerülhet, hogy a szövélyasztás nem volt véletlen.²⁴

A 4. századi adóztatás alapja a föld volt. A földpiac – legalábbis Egyiptomban – úgy tűnik elég élénk volt. A változások nyilvántartása, akár bírósági ítélet, akár egyszerű adásvétel útján történtek, igényelte szakértők közreműködését. A szakemberek kötelező bevonása az ügyintézésbe lehetővé tette az államnak, hogy valamiféle biztosítékot nyerjen az adókikerülés ellen vagy éppen egyszerűsítse a peres eljárást. Ehhez azonban a szakemberek felett is ellenőrzést kellett gyakorolnia.

A 4. századot az állami bürokrácia struktúrájának át- és kialakítása, centralizálása jellemzi. Szabályozták a betölthető posztok számát, rögzítették az előmenetelt. Az első ilyen rendelkezést 315-ben Constantinus császár hozta a *consularis aquarum* hivatalát illetően (*CTh* 8.7.1). Bonyolult, hierarchizált hivatalszervezeteket hoztak létre.²⁵ Mindemellett jelentősen emelkedett a közigazgatásban, különösen a császári adminisztrációban foglalkoztatottak száma.²⁶ A *principatus* időszakában az állam a rá háruló földmérési feladatokat a hadsereg és a császári rabszolgák, felszabadítottak révén oldotta meg. Emellett azonban jelentős szabadfoglalkozású földmérői réteggel is számolhatunk. Vannak adataink arra vonatkozóan, hogy a késő antikvitás közigazgatására jellemző általános folyamatok a földmérőket sem kerülték el.

Egy 405-ben kiadott rendelkezés említést tesz a *primicerius mensorum* tisztségéről, akit – akárcsak a *primicerius scriniorum*-ot – kétéves szolgálat után az *agentes in rebus* utolsó fokozatának megfelelően kellett besorolni (*agentis in rebus ultimi militam sortiatur*).²⁷ A *primicerius* elnevezés akár egész magas hivatalra is utalhat, hiszen pl. a *primicerius notariorum* nagyon

---

²³ Ezért szerepel a rendeletben a *certa et vera proprietatis a vicinis demonstratur* fordulat is, amit Weber (2008) 193 körülményesen magyaráz.

²⁴ Vö. *CIL* 2.4125. A Pertinax idejéből származó töredékes felirat egy határvitát rendez, s szerepel rajta az *inspectio* szó.

²⁵ Kelly (2004) 38–42.

²⁶ Kelly (2004) 111; Bowder (1978) 8; MacMullen (1964) 309.

²⁷ *CTh* 6.34.1. (*CJ* 12.27.1)

befolyásos személy volt.²⁸ Dilke – a rendelet szövegét másként értelmezve – úgy véli, hogy a *primicerius mensorum* az *agentes in rebus* vezetőjének közvetlen alárendeltje lett volna.²⁹ A további adatok híján megalapozatlan következtetések helyett csak annak rögzítésére szorítkozhatunk, hogy a császári adminisztrációban létezett egy polgári hivatal, amely a *mentorok* feladatait koordinálta. Kérdéses azonban, hogy a *mentor* itt valóban földmérőt jelent-e. Két rendelet (393-ból és 398-ból) a *mentorok*at inkább valamiféle szállásmestereknek mutatja be.³⁰ Ez persze még nem zárja ki, hogy a *primicerius mensorum* ne lehetett volna előjárója a császári szolgálatban álló földmérőknek is. A görög nyelvterületről ismerünk olyan feliratot, ahol minden bizonnyal földmérőről van szó, s titulusának megfogalmazása emlékeztet a *primicerius mensorum* elnevezésre. Egy smyrnai sírfelirat egy 22 éves korában meghalt férfiről, mint *geometrón prótos*-ról tesz említést, aki emellett kiváló jogász is volt.³¹

A későcsászárkori földmérők írásokat is hagytak maguk után. Ezekben magukat *auctorok*nak, *togati Augustorum*-nak és *vir perfectissimus*-nak jelölik meg, vagyis a polgári közigazgatás magas rangú tisztviselőiről van szó.³² Vitalis, Faustus, Valerius, Gaius, Innocentius,³³ Latinus és Mysrontius kilétéről semmit sem lehet megtudni nevükön és a hivatali állásukra vonatkozó megjelölésen kívül. Munkáik inkább száraz feljegyzéseknek, jelentéseknek tűnnek, semmint irodalmi vagy oktatási céllal írt műveknek. Olykor lajstromok, listák benyomását keltik, mint Latinus munkái a határkövekről vagy Innocentius *casa*-listái.³⁴ Elszórt utalásaikból viszont kitűnik, hogy maguk is személyesen vettek részt a földmérési feladatokban. Faustus és Valerius pl. így fogalmaz: *Dum per Africam assignaremus, circa Carthaginem*.³⁵ Gaius pedig ezt írja: *reverti ad auctorum sublimitatem iubemus*.³⁶

---

²⁸ Kelly (2004) 40, 163, 234.

²⁹ O. A. W. Dilke, *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores*, London, 1971, 44–45. Az *agentes in rebus* öt fizetési- és rangosztályra tagozódott: *CJ* 12.20.3. Vö. Kelemen M., *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálat*, Budapest, 2007, 139.

³⁰ *CTh* 7.8.4-5. Vegetius 2.7. Vö. ehhez Campbell (2000) liii, 163. jegyzet.

³¹ H. Malay – Y. Gül, *Four Smyrnaean Inscriptions*, *ZPE* 50, 1983, 283–284.

³² J. Peyras (ed.), *Arpentage et administration publique à la fin de l'antiquité. Les écrits des hauts fonctionnaires équestres*, Presses universitaires de Franche-Comté, 2008, ix. Vö. Dilke (1971) 45.

³³ Vö. *Amm. Marc.* 19.11.

³⁴ Peyras (2008) 11 skk.

³⁵ Faustus et Valerius 37 (Peyras 2008, 4). Vö. még Faustus et Valerius 53 (Peyras 2008, 5).

³⁶ C. Gaius 55 (Peyras 2008, 6).

A földmérőknek is érdekük volt, hogy szerepet vállaljanak a császári adminisztrációban. Ez védettséggel és kiváltságokkal járt együtt. Gyermeküket – a többi tisztviselőhöz hasonlóan – elindíthatták a társadalmi emelkedés útján. Ammianus Marcellinus leírja, hogy Maximinus, aki a *vicarius urbis Romae* posztját is betöltötte, alacsony sorból származott. Apja *tabularius praesidialis officii* volt, vagyis egy tartományi helytartó hivatalában foglalkozott pénzügyekkel. Maximinus apja a császári közigazgatás nem éppen megbecsült hivatalában dolgozva meglehetősen jó neveltetést (*post mediocre studium liberalium doctrinarum defensionemque causarum*), s ezáltal rangemelkedést tudott biztosítani fiának.³⁷

A császári közigazgatásban szolgálni egy másik, nem elhanyagolható előnnyel is járt. Constantius és Constans 344-ben elrendelik, hogy a geometrák s más foglalkozások képviselői egyforma igyekezetet tanúsítsanak szakmájuk elsajátításában és tanításában. Ennek érdekében tanítványokat vehetnek maguk mellé, továbbá élvezhetik mentességeiket (*immunitatibus gaudeant*).³⁸ A szövegben használt *geometra* szó értelmezése nem egyértelmű. A rendelet első feléből gyakorlati tevékenységet végző földmérőre is gondolhatunk. (*divisiones ... stringunt*), míg a további sorok (*studium ... sufficiunt*) inkább a geometria elméleti művelőire, oktatóira engednek következtetni. Más jogszabályok is használják a *geometra* szót. A *Digesta* egyértelműen a *praeceptores studiorum liberalium* körébe sorolja őket a rétorokkal és grammatikusokkal együtt.³⁹ Valószínűleg ennek az ulpianusi helynek a gondolatát vitte tovább Diocletianus, amikor árrendeletében a görög és latin grammatikusokkal helyezte egy sorba a geometrákat, ugyanannyi fizetést rendelve nekik.⁴⁰

Cassiodorus egyértelműen a földméréshez köti a geometria tudományát, s művelőit *mentorok*nak nevezi. Seneca a *geometres* tevékenységét a latifundiumok felmérésével jellemzi, jóllehet szövege alapján a geometria tanárára, s nem annyira gyakorló földmérőre gondolhatunk, akárcsak a császári rendelet esetében.⁴¹ A geometria elsajátításának hasznát a szónok számára Quintilianus azzal illusztrálja, hogy a földterületre vonatkozó adatokból egy felkészült szónoknak el kell tudni dönteni, hogy a terület nagyságára vonatkozó adat igaz vagy hamis. (Quint. *Inst.or.* 1.10.39–45.)

---

³⁷ Amm. Marc. 28.1.5. Vö. Garnsey – Humfress (2001) 46; J. den Boeft, *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXVIII*, Leiden – Boston, 2011, 14–16.

³⁸ *CTh.* 13.4.3. Vö. A. Burford, *Craftsmen in Greek and Roman Society*, London, 1972, 151.

³⁹ *Dig.* 50.13.1. (Ulpianus)

⁴⁰ *de pretiis rerum venalium* 7.70. Vö. *Dig.* 50.6.7; *CJ* 10.66.1; továbbá: Campbell (2000) liii; S. Cuomo, *Technology and Culture in Greek and Roman Antiquity*, Cambridge, 2007, 148.

⁴¹ Cassiod. *Institutiones* 2.6.1. Sen. *Ep.* 88.10: *metiri me geometres docet latifundia potius quam doceat, quomodo metiar, quantum homini satis sit.*

A latin nyelvű feliratokon csak ritkán fordul elő a szó, s többnyire tágabb kontextus nélkül, mint pl. a berytosi L. Varronius Rufinus feliratán (*CIL* 3.6041). Róla, részben a felirat töredékes volta miatt, semmi egyebet nem tudunk meg, mint azt, hogy *geometra* volt. Hasonló a helyzet Epaphroditus *geometra* feliratával is.⁴² Görög nyelvű feliraton viszont egyértelmű, hogy a *geometrés* határkijelölési feladatot lát el. A 3. század közepén egy földmérő (Ailianos Earinos) jelenlétében mérik ki Phrygia és Caria határát.⁴³ A császári rendeletben említett *geometra* lehetett gyakorló földmérő vagy a geometria tanára. Ez utóbbi esetben is, mint azt Quintilianus vagy Seneca szövegei mutatják, tisztában kellett lennie a földmérés részletkérdéseivel. A rendelet majd kétszáz évvel később Iustinianus is hatályban tartja (*CJ* 10.66.2), ami önmagában mutatja, hogy a földmérés művelése vagy legalábbis tudománya az állam számára nem volt figyelmen kívül hagyható.

Az *immunitas* természetesen nem volt korlátlan. A *Fragmenta Vaticana* fenntartott egy szabályt, miszerint sem a *geometra*, sem a civiljog oktatói nem mentesülnek a gyámság kötelezettsége alól.⁴⁴ Nem annyira a töredék mentességet korlátozó volta a figyelemreméltó, hanem az, hogy a földmérés elméleti (s talán gyakorlati) művelőit egy szintre helyezi a jogot tanítókkal.

A késő antik közigazgatás centralizált és a korábbinál nagyobb szakértelmet igénylő volta megkívánta, hogy megfelelő szakembermennyiség álljon rendelkezésre. Ez magyarázhatja, hogy a kedvezmények szempontjából a jogszabályok nem a gyakorlati szakembereket helyezik előtérbe, hanem azokat, akik a szakemberek kiképzésével foglalkoztak.⁴⁵

A mentességek mintájául a katonáknak juttatott kiváltságok szolgálhattak. Constantinus és Licinius együttesen intézett levelet Dalmatius *magister militum*hoz 311-ben,⁴⁶ amelyben a megfelelő szolgálati idővel rendelkező katonáknak adómentességet biztosítanak (*iuxta statutum nostrum ex censu adque a praestationibus sollemnibus annonariae pensitationis excusent; eademque immunia habeant ...*). A kedvezményeket biztosító *honestia missio*-t ráadásul nem csoportosan kellett megkapniuk, ami később a jogosultság

---

⁴² *CIL* 5.8319. A feliraton *geometra* szerepel, aminek legvalószínűbb javítása a *geometra*. Egy Epaphroditus nevű szerzőtől található egy földmérési munka a *codex Arcerianus*-ban. Vö. M. Cantor, *Die römischen Agrimensoren und ihre Stellung in der geschichte der Feldmesskunst. Eine historisch-mathematische Untersuchung*, Leipzig, 1875, 116 skk.; V. Mortet, *Un nouveau texte des traités d'Arpentage et de géométrie d'Epaphroditus et de Vitruvius Rufus*, Paris, 1896, 7–13.

⁴³ *SEG* 32 (1982) 1287. Vö. Malay – Gül (1983) 283.

⁴⁴ *Frg. Vat.* 150. *Neque geometrae neque hi qui ius civile docent a tutelis excusantur*. Vö. *D.* 27.1.22.1; Hinrichs (1974) 165.

⁴⁵ Vö. Kelly (2004) 130, 186; Bowder (1978) 41.

⁴⁶ Paulovics, *Acta Arch. Mus. Nation. Hungarici* 20, 1936; S. Riccobono, *FIRA* I, 1941, 455 skk. (n. 93).

igazolását megnehezítette, hanem egyenként, hogy ezzel is megfelelő védettségre tegyenek szert.⁴⁷ A veteránok kiváltságai természetesen jóval korábbi időre nyúlnak vissza.⁴⁸

A civileknek nyújtott kiváltságok abból származhattak, hogy a megfelelő foglalkozású katonák is mentességeket, kedvezményeket élveztek a szolgálatuk idején. A *Digestá*ban maradt fenn a második század végi jogász, Paternus⁴⁹ egy töredéke, amelyben felsorolja azokat, akik szolgálati mentességeket (*vacationem munerum*) élveznek. A szerző az első helyre a *mentor*okat teszi, majd a többi mesterség hosszú felsorolása következik. A felsorolás a következő mondattal zárul: *hi igitur omnes immunes habentur*.⁵⁰ Könnyen meglehet, hogy a katonai szolgálatban álló *mentor*ok kiváltságos helyzete szolgáltatta a példát a civil geometráknak nyújtott kiváltságokhoz.⁵¹

Az *immunitas* mellett egy hivatal más előnyökkel is kecsegtetett, igaz ezek nem voltak jogszerűek. A hivatallal járó hatalommal sokszor együtt járt a vele való visszaélés, általában anyagi haszonszerzés érdekében. A korrupció összefonódott a késő antik közigazgatással.⁵² A visszaélések a legfelső szinttől az egyszerű tisztviselőig áthatották az adminisztrációt. Az előbbire jó példát szolgáltat az Ammianus (30.5) által bemutatott Probus *praefectus praetorio*, aki Valentinianus császár idejében szinte Verres módjára zsigerelte ki a neki alárendelt területeket. Az alsóbb szinteken megjelenő korrupcióra is találunk példát. Honorius és Theodosius császárok⁵³ intézkedtek arról, hogy megakadályozzák a kikötői *mentor*ok lopásait (*portuensium furta mentorum*). Ellenőrt rendeltek melléjük, aki, ha jól végezte feladatát, a rendes fizetésen túl még jutalmat is kapott. A jutalom funkcióját, vagyis azt, hogy a korrupciót megelőzze, jól mutatja, hogy rögvést büntetést is kilátásba helyeztek, amennyiben az ellenőr megszegné kötelességét: vagyona elvesztésével bünhődik (*deprehensus in fraude amisso patrimonio*).

---

⁴⁷ Az igazolás problémájához vö. J. C. Mann, *Honesta missio from the Legions*, in: G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck (hg.), *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley*, Stuttgart, 2000, 155.

⁴⁸ *Dig.* 50.5.7.

⁴⁹ Paternus, akinek a *Digesta* csupán két töredékét őrizte meg, ezekből megítélhetően a katonaságra vonatkozó joganyaggal foglalkozott. Marcus Aurelius és Commodus uralkodása idején élt, s a *praefectus praetorio* posztját is betöltötte. *RE* IVA (1931) 2405-2407.

⁵⁰ *Dig.* 50.6.7. Vö. B. Campbell, *War and Society in Imperial Rome 31 BC – AD 284*, London – New York, 2002, 94.

⁵¹ Garnsey – Humfress (2001) 36–37 úgy gondolja, hogy a bürokrácia dinamikus növekedésének egyik oka a hadsereg létszámának növekedése; s a bürokráciában is érvényesült a katonai hierarchikus szemlélet (uo. 83). Hadsereg és bürokrácia kölcsönhatására l. még Kelly (2004) 110; Depuyrot (2006) 240.

⁵² Garnsey – Humfress (2001) 40 és 84; Kelly (2004) 138 skk.

⁵³ *CTh* 14.4.9.

Az állam által elvárt és jutalmazott hűség, valamint az egyes tisztviselők jellemére leselkedő veszélyek fényében talán nem véletlen, hogy a késő antik *Commentum*⁵⁴ szerzője így írt: *in iudicando autem mensor bonus vir et iustus agere debet, nulla ambitione aut sordibus moveri, servare opinionem et arte et moribus. omnis illi artificii veritas custodienda est, exclusis illis similitudinibus quae falsae pro veris subiciuntur. quidam enim per imperitiam, quidam per imprudentiam peccant. totum autem hoc iudicandi officium hominem bonum iustum sobrium castum modestum et artificem egregium exigit.*

---

⁵⁴ *Comm.* 74,6-10C.